

Съвременни аналогии за магичната сила на червения цвят в обредния свят на българина

Анелия Милушева, магистър,

катедра „Етнология“,

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Цветовете около нас ни въздействат непрекъснато със символиката и енергийните потоци, които внасят в пространството, съзнанието и живота ни. Цветните комбинации в природата, в интериора, дрехите или външността ни говорят на таен език, който само интуицията ни е в състояние да дешифрира точно. Заради обагреността си едни предмети се открояват изключително ярко, а други остават почти невидими. Несъмнено червеният цвят е един от най-забележимите. Според статистики, това е цветът, който най-често се определя като предпочитан и любим в съвременето ни, а по исторически изследвания и данни червеното като цвят съпътства неизменно човека, във всяка една област на неговия живот от праисторически времена до днес. Намираме го при пещерните рисунки и долавяме важността му във всички древни цивилизации – Египет, Китай, Рим, народите на Мексико, както го откриваме и във всяка една сфера на традиционната ни българска култура. Усещаме осезателно присъствието му като отглас на старата ни народна обредност в живота си и днес. Магичната му наситеност пък ни изпраща към необясними и свръхестествени негови характеристики, дълбоко залегнали в мирогледа и традиционните вярвания на българина. В народната ни традиция магическото мислене няма необходимост от логически обяснения, а от вяра в свръхестественото и неземното. То съпътства цялата ни фолклорна култура, вгражда се навсякъде в нея, проявява се дори в най-обикновените, всекидневни действия, но най-видимо присъства в обредността. Балансира и внася ред в човешкия свят, като го прави познаваем и подреден. Предаваната векове наред традиция на народа ни е разказ за кръговратите на човешкия живот, знание за мъдростта и магията

на всяко прекрачване от един момент в друг, възстановяването на космичния ред и порядък и най-важните ценности в един човешки живот – плодородие, изобилие, любов, здраве, челяд, богатство. Цветовете са част от този космичен ред, като донасят в човешкия свят нещо от божественото, от идеалното, от нечовешкото, в което са корените на човешката душа. Те имат своя естетическа и социална тежест и са част от визуалната информация от обредната традиция. Според Мони Алмалех, в книгата „Корени“, всички усещания и качества на жизнения дух са обвързани знаково с определен цвят, а като използва червено във фолклора, човекът въздейства на околния свят и прави свързване с космоса. “Всичко това обвързва носещия червено с целия онзи „символен ред“, обхващащ червените предмети, със съотношението между видимо и невидимо, разбирани като материално и духовно, идеално. Слагайки червено на дрехите или носията се отправя послание и на божествено, и на сакрално, и на народно равнище“ (Алмалех 2006: 30).

В етнографската литература намираме множество данни за присъствието на червеното като магичен и предпазен цвят в българската народна традиция. Още в трудовете на доайените в етнографската наука Димитър Маринов и Христо Вакарелски откриваме документиране на сакрални моменти в мисленето на българина и основен за бита му архетип за силата на червеният цвят в качеството му на апотропей. Много подробно описание на отделни моменти, свързани с червени елементи в конкретни традиционни български обреди срещаме и при автори като Иваничка Георгиева, Петър Динеков, Лилия Старева, Николай Колев, Валентина Шарланова, Георг Краев и много други, както и в редица студии, разработки и статии с етнологика насоченост.

Предвид широтата на темата и присъствието на червения цвят почти във всеки обреден момент от народната ни традиция, в настоящата разработка ще се съсредоточа върху разглеждане на апотропейното значение на червения цвят в периода на преход от зимата към пролетта. За целта ще конкретизирам отделни моменти от традиционните ни пролетни обичаи и обреди и ще направя опит за анализ на съвременното им състояние и мястото им в бита на хората днес. Искам да направя уточнение, че е възможна липса на пълнота и детайлна изчерпателност на разглежданата проблематика, както при обзорния преглед на материалите, така и при изводите от настоящата работа. Теренните материали са събирани в едно единствено населено място и са малко на брой, поради което не биха

могли да бъдат общовалидни. Цел на разработката е да покаже важността на червения цвят в българската обредност в миналото и присъствието му днес като архетип на възприятие, а от там и стереотип на поведение, свързан с определени вярвания и представи. За основен подход на работа съм избрала етнографски преглед на изследвания и научни трудове, свързани с българския бит и култура, като целенасочено съм извадила само детайлите, свързани с конкретиката на моята тема, а именно червения цвят. Като допълнителни методи съм включила и непосредствено наблюдение върху поведението на хората, интервю и кратка анкета, включваща въпроси, свързани с наличието или липсата на червен цвят в съвременната обредност. Теренните материали са събрани в периода между месец февруари и месец май 2017 год., в района на с. Бистрица, Софийско.¹

Българските народни вярвания са неделима част от традиционната култура. По характер те са синкретични и представляват своеобразна смесица от представи на няколко етнически компонента, а по своята религиозна определеност са по-скоро християнски, в отделни моменти с изцяло или частично съхранена езическа основа. Не могат да се разглеждат отделно от останалите елементи на народната култура. Традиционните схващания са взаимосвързани с обичайно-празничната система, с календарната обредност, с народната медицина, с християнската религиозна догма, с цялостния бит и начин на живот на българина, където се разгръщат в пълнота. Те са тясно свързани и с представата на човека за света, за хаоса и космоса, за цикличността на живота и времето. От митологична гледна точка, цикличното възприемане на времето обуславя наличието на периоди на преход от една фаза в друга. Тези моменти бележат граница между два цикъла. Последователността им може да се разглежда и като поредица от повтарящи се преходни интервали, наситени с положителни и отрицателни елементи. Подробно описание на възприятията за неизбежна повтаряемост на житейските периоди срещаме в „Българска народна митология“ на Иваничка Георгиева: „Съзнанието на човека се формира на основата на възприемането на цикличните изменения в природата. То възприема и социалното време на колективното битие като последователно повторение на определени

¹ В периода между месец февруари и месец май 2017 год. проведох интервюта с 5 жени и 3 мъже, на възраст между 23 и 84 години, от с.Бистрица и от всички тях получих попълнени анкетни карти, включващи въпроси по темата на разработката.

затворени цикли. Социална значимост и ценност за архаичното общество притежават само онези актове, които редовно се повтарят и са осветени от традицията.“ (Георгиева 1983: 75). В моментите на преход, или смяна на едно състояние с друго, относителното равновесие в опозицията положително-отрицателно се нарушава. Това от своя страна води до митологичното схващане, че преходният период е време-граница, време-преминаване между дихотомиите смърт-живот, нощ-ден, стар-нов. Това е момент на нарушено равновесие между силите на небето и земята, срок за изолация от социума, време на съприкосновение с демоничните сили на хтоноса: „Границата между реалното и иреалното пространство е условна и подвижна, с пространствено-времеви параметри. В традиционния миросглед на тази граница винаги са поставени митологични персонажи, които осъществяват връзката между двата свята, и същества (магьосници), които получават свръхестествени способности благодарение на осъществената връзка с другия свят.“ (Георгиева 1983: 70). Преходният период е безструктурен и продължава до акта на ритуалното очистване и връщане в културно усвоеното пространство. В такива моменти съществува и възможността за установяване на връзка между земното и отвъдното и точно тогава е налице сериозна наситеност от магически обредни практики и действия, изискващи и предизвикващи апотропейни представи: „Преодоляването на границата между двата свята или нейното овладяване са в основата на много поверия и магически действия. Те се извършват на определено пространство - граница (пусто огнище, комин, кръстопът) и през определено време - граница (полунощ, преди изгрев)“ (Георгиева 1983: 77). Именно в тези народни обреди откриваме червения цвят като най-силен апотропеен елемент, имащ енергията освен да пази, да възстановява баланса и да поддържа границата.

В традицията червеният цвят е знак за жизненост, здраве и любов. Червеното е светлината на изгряващото и залязващо слънце, на течащата кръв, на огъня. То е цветът на победата и на живота. Съдържа в себе си плодовитост и е знак за фертилна зрялост. Народните вярвания и представи и породената от тях обредност, характерни за преходния период от зима към пролет, се отличават с изключително богатство и разнообразие. Червеният цвят с неговата магична характеристика като апотропей осезаемо присъства във всички обреди и празници от периода.

Преходът от зимата към пролетта, който сам по себе си не може да се приема като конкретен момент, а трябва да се разглежда като продължителен период, астрономически се свързва с деня на пролетното равноденствие, но като се вземе предвид условността на границите в народната култура, бихме могли да поставим началото му на първи март (1.03), със серията мартенски обреди и обичаи – Баба Марта (Първа Марта, Летник) на 1.03, Младенци (Свети Четиридесет мъченици, Си светци, Светого) на 9.03), Благовещение (Благовец) на 25.03 и целият Великденски обреден цикъл, съобразен с първото пролетно пълнолуние, което пък определя датата на Великден (между 4.04 и 8.05) и оттам всички свързани с него празници, като Тодоровден, Лазарица и Цветница (Връбница). Също съвсем условно можем да определим за край на този преходен цикъл от зима към пролет Гергьовден, 6.05. (до 1976 г. Гергьовден се празнува на 23 април)

Пролетните празници и обичаи започват с месец март, когато цялата природа, растения и животни се събуждат за нов живот. В своя многовековен опит народът ни е доловил значението на този период, от който е вярвал, че зависи бъдещата реколта. В народните представи март се свързва с плодоносните свойства на женската натура, което намира отражение и в женското име на месеца. Дори и днес това е единственият месец, определян от народните поверия и схващания като женски. Всички обреди и обичаи през месец март са подчинени на идеята за възкръсването на природата – както доброто, носещо бъдещо плодородие, така и потенциално опасното, защото затоплянето на времето се свързва и с появата на вредоносни сили за хората и за реколтата. Първите дни (Пиринско, Разложко, Кюстендилско, Родопско) или последните три дни на март (Пловдивско, Хасковско) се наричат Заемници или Броени дни. Съществуват легенди от различните краища на България за това как Сечко (м. февруари) взима от Баба Марта няколко дни назаем, за да задържи зимата или пък как самата Баба Марта си присвоява дни от м. април, за да си доизкара яда върху хората с вятър и студ. В традицията тези дни се използват за прогнозиране на времето, стопанската година и реколтата. Те принадлежат сякаш едновременно на всеки един от месеците и са своеобразен момент на преход между два периода – времето преди новото раждане на света, когато все още е хаос и безпорядък и последвалото спокойно равновесие. Стара жена, като Великата богиня майка, родоначалничка на света, трябва да извърши магическо превъплъщение. Бабините дни,

границата, приличат на Мръсните дни и на есенните Вълчи празници. В предхристиянската култура същинската Нова година започва на 1 март (Старева 2007: 93). Това ново начало е богато обагрено в червен цвят. Посрещането на Баба Марта с червено, постирането на червен плат – риза, престилка, кърпа, на прозореца, на оградата, на покрива или на портата е магическо неутрализиране на всичко лошо, което върви с митичния образ на старицата и идва от тайнствения, непознат, „друг“ свят. Ритуално и символично се измита и изнася зимата т.е. старото, злото, неплодородното, смъртта и се посреща Баба Марта „на чисто“. Както обобщава Димитър Маринов: „Тоя ден се посреща с радост и в знак на тая радост по къщите гуждат червено или друга червена материя, или пък червена материя навързват на прът и го изправят под стрехата. Туй червено платно трябва да се размята, за да се засмее баба Марта и да пече слънце.“(Маринов 1994: 521). Червеният знак, който е израз на ритуалното посрещане, обикновено се оставя да стои 9 дни т.е. до 9 март (Младенци).

На територията на цяла България най-спазваният и почитан обичай на първи март, който трябва да осигури здраве и ритуално да посрещне пролетта, е изработването и киченето с мартеници. Мартеници се приготвят за цялото семейство, включително за домашните животни, дори и за дърветата и някои битови инструменти като стан, плуг и т.н. (Миков 1985: 15). Тези битови предмети имат също силни ритуални функции в други обреди и по този начин чрез закичването им с мартеници се поощрява и тяхната сила, както и предпазването им от негативно външно въздействие: „От многото уреди, които се употребяват в женското ръкоделие, едно голямо число народното вярване е облякло в одежда на религиозно почитане и дало им е сила магическа. Тия уреди се срещат във вярванията, в обредите и религиозните обичаи, а особено в магиите и народната медицина.“ (Маринов 1994: 206). Мартениците се изработват от бабата в семейството, т.е. старата жена, която е дала най-много живот, притежава най-много житейски опит, отродила е и по този начин е вече обредно чиста. За направата на мартениците се използва вълна, която е събирана през лятото от храстите по полето, т.е. тя не бива да е стригана от овцете, а да е паднала сама, да е стояла на открито и да е поела магическата сила на тревите по поляните и на звездите. Една част от тази вълна се оцветява в червено, а другата се оставя бяла. В някои райони към бялото и червеното се добавят и други

цветове: „В Родопите мартениците се правят от много цветове, в Софийско и Мелнишко основните цветове са син и червен. Синият цвят е свързан с небето и водата – два от четирите основни елемента на света. Смята се за белег на божествената вечност и заедно с това – на аристократичност. Зеленият цвят е знак за плодородие, здраве, възраждане, празничност.“ (Старева 2007: 399). Възрастната жена, която приготвя мартениците трябва да е чиста и в чисти дрехи, като съществува обредната забрана – да не е пипала огън преди това. Запридането на мартеницата се извършва наляво, като жената затваря очите си, за да са затворени така и очите на змиите, вълците, т.е. враговете и неприятелите, за да не нападат човека, който ще носи мартеницата. При завързването на двата края на мартеницата се казва също така да се завържат на змиите, респ. вълците (враговете) устите, за да не нападат. След като са усукани конците, мартеницата се закача да пренощува на трендафил, за да бъде допълнително наситена с пречистваща и предпазваща сила. Бодливите растения са считани за силни апотропеи, заради бодлите им, които ги предпазват от допир: *„Трънът според народната вяра пази от чума, холера и други болести. Във време на чума, холера, сипаница бягат в трънливи места и тамо тия болести не могат да проникнат. Ето защо всички дворове селски, като се оградят с окопи, тия окопи се затрънват с тръне.“* (Маринов 1994: 93). Сутринта на първи март с мартеници се закичват всички за здраве и късмет през идната година, тъй като самият ден бележи също едно ново начало. Тази традиция съществува в пълна сила и днес. Всички от анкетираните респонденти, споделиха, че на първи март разменят мартеници с близки и познати. В с. Бистрица, към днешна дата, не се наблюдава обредно посрещане на празника с други червени атрибути, като също не открих данни това да се е случвало 50-60 години назад. Въпреки видоизменената традиционна форма на първомартенския обред, силата на вярването в апотропейната функция на мартеницата е съхранена в чист вид.

„Някои от мартениците се изработват във формата на две фигури – мъжка и женска. Женската е наричана Пенда и е червена на цвят, а мъжката се нарича Пижо и е бяла. Не са необходими много усилия, за да се познае в това фигуративно изображение представянето на изначалната божествена двойка – Богинята и Бога. Самото назоваване Пенда е с твърде възможна етимология от Бенда, т.е. Бендида. Назоваването по този начин на Великата Богиня на древните траки продължава да присъства и до днес в традиционната обредност и

то в съвсем открит вид. Това забелязваме при обредната формула свързана с жертвата на прасе по Коледа – „Пенда, че Перенда, догодина сто кила сланина!”, а и тук при назоваване на червено обагрената женска фигура на мартеницата. Мъжката фигура носи названието Пижо, което доколкото е известно се използва за малко мъжко дете, което още не е кръстено. По този начин народът е запазил своята традиционна вяра във Великата Богиня и Нейния Син. Носейки техните вотивни изображения или цветовото им означение народът цели измолването на тяхната благославяща сила и настъпването на плодородната сила на слънцето, т.е. пролетното равноденствие. Мартениците се носят или до виждането на първите знаци на пролетта – щъркел, лястовица, разцъфнало дърво, или до 25 март. След този период те в никакъв случай не се изхвърлят, а се закичват на разцъфнало дърво или се поставят под камък.“ (Мишев 2015: 236). И двете практики целят единението на човека от една страна със събуждащия се живот в растителността, а от друга – със силата на земята и Богинята, символизирана от камъка. Днес е възприето мартеницата да се дарява и носи преди всичко за здраве. Въпреки, че осмислянето на този обред се различава от предишното му възприемане за единение на човека с природните сили, днес съществува първомартенска празничност като цялостна традиционна система. Дори да не се търси и осъзнава функцията на вълнения конец като медиатор между световите, в съвременето ни все по-често и устойчиво се налага изработването на мартениците от вълна и то по традиционен, стар начин, включително се наблюдава и масовата им лична направа в домашни условия. Този процес би могъл да се разглежда като ново осмисляне и връщане към традицията с цел нейното възраждане и запазване.

В дълбочина обичаят носене на мартеница може да бъде свързан с изработването и носенето на талисман от конци, който се прави по определен повод, но притежава същата апотропейна символика и съдържа неизменния червен цвят. Дори и в нашето съвремие се срещат хора, носещи червен конец „против уроки“ и вярващи в силата му. Днес наблюдаваме същото връзване на този амулет на ръчичката на бебето, както това се е правило и преди повече от сто години. Масово явление е бременните жени да използват гривна от червена материя като предпазен талисман. Въпреки, че половината от интервюираните респонденти споделят, че не вярват в „чудото“ червен конец, част от тях

също в даден момент го използват „за всеки случай“. Други пък го носят по-скоро като демонстрация на своеобразен традиционен стил на поведение или като вид мода.

Както вече споменах, народните представи и породената от тях обредност, характерни за този преходен период от зима към пролет, се отличават с изключително богатство и разнообразие. Част от тях са свързани с естествения природен ритъм на обновяване на растителния и на животинския свят, други – с представите за свърхестествените демонични сили на плодородието и вегетацията. Началото на пролетта в християнския празничен календар се отбелязва с дните Свети четиредесет мъченици и Благовещение. Според народната вяра на Младенци (Свети четиредесет мъченици) слънцето забива 40 железни шиша в земята и по този начин я затопля. За празника са характерни и множество обреди и магически ритуали, свързани с болестите, най-вече с шарката. Съществуват и редица вярвания, че каквото се засади на този ден ще расте бързо, здраво и красиво. И тук неотменно намираме червения цвят с неговата ритуално-магична наситеност и предпазваща сила. Вечерта преди празника се правят и редица гадания и предсказания. Девојка взима три къса коприва и ги завързва с червен конец. Нарича ги на мъжки имена. На сутринта вика своя приятелка да избере един от стръковете. На когото е наречен, той ще е нейният избранник. За предпазване от ухапване от змии, на вътрешната страна на долния ръб на връхна дреха се зашива червен конец. Въпреки че в тази практика по-важна роля има "зашиването" (прави се, за да се „зашият“ устата на змиите), червеният цвят на конца също е важен елемент, потвърждаващ апотропейната му функция. В Тракия на този ден момите изпълняват много интересен обичай – светого, с който символично въвеждат пролетта в селището. Девојките се събират в една къща и правят кукла от кросно на тъкачен стан. Обличат я в булчински дрехи, а на главата ѝ поставят червено було. Момите слагат така приготвената кукла на шейна и с нея обхождат селото, минават край свещени могили с вековни дъбове, край аязми и оброци. Накрая отиват на реката и развалят куклата, измиват кросното и се пръскат с вода. Чрез този ритуал бъдещите невести искат да осигурят здравето и плодовитостта си. Тук откриваме и знаковата червена невестинска прекривка (було), чието значение е свързано със смисъла на обредното действие и в този обред, и съответно в истинската сватба, скриване и променяне на същността в архаичен обреден преход на откъсване от един етап и прекриване в нов, с

предопределен добър живот, щастие и плодовитост. За съжаление този ритуал вече не е така популярен, а в района на изследваното от мен село не е съществувал въобще.

Празникът Благовец (25.03) бележи цялостното събуждане на природата за нов живот. Широко разпространено е вярването, че на този ден змиите излизат от земята; кукувицата кука за първи път и известява пристигането на самодивите; мечката се събужда от своя зимен сън. От митологична гледна точка и трите олицетворяват силите на хтоноса, но имат и двойствен характер. Тяхното поставяне на границата между човешката и животинската природа, между усвоеното и чуждото пространство, изнася на преден план медиаторската им функция, която е от изключителна важност за моментите на преход. Най-често срещана метаморфоза на стопанина на дома и имота е във вид на змия: „Всяко място, извор, лозе, нива, синор, къща има свой стопан най-често в образа на змия. Веднага трябва да се посочи, че такава функция изпълняват не всички змии, а само смокът. Според представите невъзможно е смокът-стопанин да бъде убит с дърво или нож, а и куршум не го лови. Ако някой все пак се опита да го убие, този човек непременно ще се разболе, ослепее и даже ще умре.“ (Георгиева 1983: 61). Кукувицата от своя страна, е атрибут на самодивата и често е свързвана пряко със света на мъртвите: „На Благовец майките не позволяват на дъщерите си да ходят рано сутрин за вода, за да не срещнат там юдите и самодивите.“ (Попов 1994: 189). Мечката пък, често се явява като едно от превъплъщенията на змея – най-яркият представител на подземния свят. И двата образа имат твърде близки черти. Сближава ги техният хтоничен характер, връзката им с тотемизма и инициациите. Особено интересна е връзката девойка – змеица – мечка. Змеицата е мома, която се явява като мечка и чрез определени обреди окончателно се превръща в животно. Това се получава при нарушаване на приети норми на поведение и без съмнение е отглас от обичаите за инициация (Георгиева 1983: 53). Свързани с появата на животните, празниците през март имат предимно очистителен и предпазен характер. Като типичен преходен период времето през тези дни се свързва в народното съзнание и с появата на различни демонични сили, от чието влияние можем да се предпазим отново с помощта на червени атрибути, вързани с червен конец босилекови китки и огън. На Благовец главен елемент в обичаите е огънят, с неговото очистително действие. Той е земният аналог на слънцето, свързан е с неговото движение по небесния свод, с времето,

което определя то, с преходите в него. Затова огнените магии са и вид слънчеви магии. Всъщност са земната, човешка представа за тях. Огънят заема важно място в народните вярвания, които му приписват магическа, очистителна, предпазна и профилактична способност. Той може да прогонва зли духове и болестотворни демони, да отпъжда вредни животни и да предпазва от градушка. Като проекция на небесния огън се явява посредник между небето и земята, между двата свята (Арnaudов 1994: 242). Именно тук откриваме отново и наситеността на червения цвят в закрилящата, пропъждаща лошото и репродуцираща сила на пламъка. Днес рядко се наблюдават такива обредни действия, но само до преди 30 години, практики за прогонване на нечистите сили и злото, вечерта на 24 март, чрез ритуално удряне на метални предмети и палене на огън, съществуваша в с. Бистрица. Това, че днес ги няма може би се дължи на отдалечеността от традиционните представи за връзката на човека с природата и зависимостта му от нея, както и на липсата на съвременен обяснение на необходимостта от този обред.

Като типичен преходен период, времето от Благовец до Петдесетница (края на Великденския празничен комплекс), се свързва в народното съзнание с появата на различни демонични сили. Съществува вярване, че на Велики четвъртък се „пускат“ душите на всички мъртъвци. Според различните представи, покойниците остават на земята, скрити в цветовете на дърветата, до Затворения понеделник, до Спасовден или до Св. дух. Това дава възможност за установяване на пряка връзка с тях, за което свидетелстват много ритуали като паленето на огънове в нощта срещу Цветница или Велики четвъртък, за да се греят душите (Gentshev 1977); носенето на орехови листа в черквата и на гробището на Спасовден или на Св. дух, за да се пази сянка на мъртвите; оглеждането в кладенци, за да се видят лицата на починалите и др. И тук, в досега с отвъдния свят, отново откриваме вълненият край, обагрен в червено, но този път носещ успокоение на мъртвите. При сбогуване с починал, близките му се измерват с червен конец и слагат конците до тялото в ковчег. Така той трябва да се излъже, да си мисли, че всички са с него и така, че няма да се лута сам на „оня“ свят (Старева 2007: 476). В средата на XX в. подобен ритуал се е срещал и в с. Бистрица, където бяла кърпа, завързана с червен конец е поставяна в ръцете на мъртвеца, преди затварянето на ковчег, но

значението на това действие е загубило своето обяснение, а днес въобще липсва в погребалния обред².

Разглежданият преходен период е обвързан и с появата на превъплътени мъртъвци, между които са навите и стопана на дома. Някои от обредните практики на Благовец са пряко свързани с представите за домашния покровител. В отделни области жените месят питки и ги поставят на къщния праг за змията – чуварка на къщата. Почти общобългарски характер има и поверието, че стопанинът на заровените в земята пари се появява като огън в нощта срещу този празник (Шарланова 2010: 68). На Благовещение има традиция да се пробиват ушите на малките момиченца, която съществува непроменена и днес. В миналото продупчването е ставало с игла и червен конец. От народната етимология на името Благовец (благо – сладко) се вярва, че всяка рана на този ден зараства бързо и именно затова, „за да не боли“ биват правени тези ритуални дейности – пробиване на уши при хората, дамгосване и резки по ушите на животните и други (Шарланова 2010: 68). В традицията повсеместно се среща обичаят на новороденото и на родилката да се завързва червен конец на ръката. Такава практика, както вече споменах, съществува и в наши дни в почти непроменен вид и символика. С червено се бродират шапчицата, пеленката и дрешките на детенцето. С това се прави магия за здраве и жизненост. Червен конец върху китката пази бременната жена, ако ѝ се наложи да излезе вечер или да отиде на погребение на близък човек. Ако умре некръстено дете, покриват главата на майката с червена кърпа и се надяват тя да я предпази и защити от следващи беди и смърт на децата ѝ. Широко разпространена в миналото е практиката с предпазна цел да се носи муска или гердан, гривна, амулет, вързан на врата с червен конец (Йорданова 2010: 14). Днес доста от тези действия са видоизменени, но продължават да съществуват като дълбоко залегнал архетип на поведение. И в съвременieto ни рядко ще видим бременна жена на погребение, дори на близък (баба, дядо, свекър, свекърва).

Условността на границите на този преходен период от зима към пролет ни дава възможност тук да разгледаме и целия Великденски обреден цикъл, започвайки от първата седмица след Сирни заговезни, наречена Годорова неделя, като празничната кулминация

² споделено от Дина Колева /64 г./ от с.Бистрица

на тази седмица е самият Годоровден. В обредните моменти отново откриваме китките, завързани с червен конец, висулките и пискюлите от червени чушки, мъниста и цветя, увити с червена вълна, като богата украса върху конските гривни, както и красиво обшитите с червено премени на младите невести, имащи отново същата роля на преграда срещу лошото, вредното и нечистото. Две поколения назад и в Бистрица, на Годоровден, свекървите са водели своите пременени в сватбените си дрехи снахи в църквата на селото- „да ги покажат, да се изфукат с тях.“³. Днес това вече го няма, но пък кушии на тоя ден се случват в доста околни села. В Бистрица, стопаните, които имат коне и в конната база, празникът се отбелязва със специална украса върху гривите и традиционни за повода веселби.

Особено интересни са старинните обичаи, изпълнявани на Лазарица и Цветница – лазаруване, боенек и кумичене. В дълголетното им развитие са настъпили промени и днес откриваме редица различия, които идват и от особеностите на етнографските области. Но навсякъде лазарките благославят за здраве, плодородие и добър живот, като неизменно носят със себе си обреден реквизит, имащ апотропейна, силно продуцираща и възобновяваща функция – червени чехли, червени цветя, изобилстващ червен цвят в шевиците, символизиращ фертилна зрялост при заеманите от по-големи сестри или близки роднини сватбени одежди. Самите обреди са вид инициация. Много ярко е изразена социализиращата функция на тези обичаи. Според народното обичайно право не може мома да си омъжи, ако не е била лазарка. А омъжи ли се, не може вече да лазарува (Йорданова 2010: 75).

Спазвайки отколешната традиция, всяка пролет на Лазаровден, по улиците на с. Бистрица, могат да се срещнат лазарки. Момичета, танцуващи в ансамбъла към читалището, с радост, и с особена гордост продължават живота на този красив пролетен обичай, въпреки очевидната липса на притеснение, че без да са минали през тази инициация не могат да се задомят или има опасност да бъдат откраднати от змей. Те обикалят от къща на къща, пеят за здраве и берекет и пренасят напред във времето самобитния ни фолклор. Докато в съвременния свят спазването на ритуала е по-скоро

³ споделено от Крема Гьорева /84 г./ от с.Бистрица

театрално, но с особен тип осмисляне за връщане, възраждане и запазване на българската народна култура, то в традиционното фолклорно мислене съществува и друга, митологична натовареност и връзка между „нашия“ и „другия“ свят в представите за появата на змея, като представител на отвъдното и пролетните момински обичаи с женитбена насоченост – лазаруване, кумичене, великденски и гергьовски люлки, Мара лишанка и ладино хоро. От записи на Димитър Маринов става ясно, че тези обичаи са имали в миналото обща цел – да осигурят здраве и плодородие, да предотвратят природни катаклизми, като суша, градушка и др. Наред с това, те притежават и митологичен смисъл – момите, участвали в обредите, не са застрашени от опасността да бъдат залюбени и грабнати от змея – господар на подземното царство, държащ „заключени“ всички блага. Мотивът за „отключването“ на плодородието в най-общ смисъл съдържа идеята за победа над хтоничното. По същество тази идея има и аграрен смисъл, изразяващ се в победата над студа и зимата, чието семантично съответствие отново е змеят. Хвърлянето на обредния реквизит – хлябовете кукли, венците от върба, куклата Мара лишанка, се осмисля като очистителен акт, чрез който се ликвидира вредоносното действие на митичния персонаж и се осъществява новата социализация на момите, участнички в обредите. Като типичен преходен период, времето от Благовец до завършека на Великденския празничен комплекс, се характеризира с поредица обредни практики и магически действия, целящи както предпазване от силите на хтоноса, така и тяхното омилостивяване или прогонване, чрез огън, или чрез силата на червен апотропеен атрибут, като котле с вода, оставено на месечина, с нож отгоре, завързан с червен конец (Старева 2007: 97).

Изключителна наситеност на обредни елементи в червен цвят намираме и в един от най-големите и тържествени християнски празници – Възкресение Христово. По същество Великден е изцяло християнски празник, но същността му е изградена върху митологемата живот – смърт - живот, което в крайна сметка е представа за преход и в него са съхранени немалко реликти от предхристиянски вярвания и обреди, характерни за територията на днешните български земи. Най-разпознаваемият реквизит на великденските празници е червеното яйце, както в миналото, така и днес. По стара традиция първото яйце за празника се боядисва в червено. Вярва се, че то, а и изобщо червените яйца, имат магическа сила и предпазват от злини и болести. С тях се бае против уроки и се развалят

магии. С първото червено яйце се потъркват лицата на децата и се чертае кръст по челата им, „за да са здрави и червени“. Това яйце се поставя под домашната икона и се пази за лек до Велики четвъртък на следващата година. Съществува обичай да се скрива червено яйце и в раклата с чеиза на момата или при бубите, за да пази от уроки. Моми и невести носят по едно червено яйце в пазвите си до Великден. Боядисаните преди изгрев яйца, на Велики четвъртък, се изнасят на двора и се поставят в сито, върху червен плат, обръщат се на изток, „за да ги види слънцето“. С такива червени яйца се украсяват и обредните великденски хлябове. Черупките им пък имат сила да предпазват и прогонват злото, заради което се замазват в стените на къщите или под праговете на вратите. Червеното яйце от Великденския колак, заровено на Гергьовден в нивата, пази от градушка и болести по насажденията. Всеки гост, роднина или приятел се дарява с червено яйце, за здраве, късмет и предпазване от болест. Този, който влезе в дома на празника, а и през цялата Светла неделя, не трябва да си тръгва без такъв червен дар. Който го направи, ще изпрати надалеч късмета на къщата и берекета на нивите и градините.

От митологична гледна точка яйцето се осмисля като първоизточник на живата материя. В християнството то е символ на безсмъртието. Червените великденски яйца носят идеята за възкресението и надеждата. От събраната информация от проведените интервюта и анкетни карти става ясно, че и в съвременното ни червеното великденско яйце има тази магична натовареност да носи здраве, да предпазва и да е изключително силен великденски празничен атрибут. И днес всяка домакиня боядисва първото яйце неизменно в червено. Масово по-възрастните жени потриват бузите и челата на децата и близките си хора с яйцето „за здраве“. Спазват се почти непроменени и други обредни моменти като поставяне на първото червено яйце пред икона, носенето на червени яйца в църква, разменянето на яйца между близки, роднини, приятели и др.

Гергьовден (6.05) заема важно място в годишния празничен календар на българите. Чества се в разцвета на пролетта и поставя началото на новата стопанска година. Той е един от най-обичаните и почитани български пролетни празници. Не случайно за него народът ни казва: „Хубав ден – Великден, още по-хубав – Гергьовден!“. Този празник е богато наситен с обичайна обредност и практики, включващи задължителни апотропейни атрибути и ритуални моменти в червено. В миналото традицията да се коли агне е толкова

силна, че домакинство, което не даде курбан, в чест на светеца, подлежи на укор от съселаните си. Жертвеното животно се окичва с венец от цветя гергьовче, здравец и букова шума, набрани сутринта на празника и завързани с червен конец, за да прогонва злите и нечисти сили. По стар почин, запомнен от векове, жертвоприношението се извършва от най-възрастният мъж, пременен в нови, чисти дрехи, а калпакът му е закичен с китка здравец, овързана отново с червен конец. Агнето се коли при огнището или до източната (към изгрева на слънцето) стена на къщата, като червената кръв трябва обезателно да опръска стената. С тази кръв майките правят кръстен знак по челата на децата, за да бъдат здрави и червени и „да не ги ловят уроки“. И добитъкът се бележи с кървав знак, за да бъдат животните читави. С кръвта се намазват и праговете на вратите, за да „не влизат болести и магии в къщи“. Останалата кръв се събира и се заравя „на чисто място“, където човешки крак не стъпва. На други места агнешката кръв се закопава под плодна овошка, трендафилов храст или на нивата. Среща се практика да се излива в реката, „за да тече берекет в къщата, както тече водата“ или да се залива върху мравуняк с пожелание „да се множат агнетата като мравките“ (Шарланова 2010: 97).

С Гергьовден започва лятната паша и затова рано сутринта овчарите изкарват животните по ливадите. Обредно се издоява първото мляко в котле, украсено с билки, здравец, див чесън, коприва и гергьовче, вързани с червен конец, които ще предпазят овцете от „зли очи“ и от уроки. Продуциращата и апотропейна сила на червеното се използва и при украсата на обредните хлябове. Около някои от тях се усуква червен конец, други се окачват с червена прежда на врата на жертвеното агне, трети се завиват с червени кърпи или се украсяват с китки, завързани с червена вълна. Целият празник е изключително цветен и изобилстващ от веселие, песни, танци, люлеене на люлки, общоселски празнични трапези и още множество обредни практики. Част от тях, също тематично свързани с червения цвят – венците от цветя, вързани с червен конец и закичени по прозорците и вратите на къщите, китките на момите и на ергените с червени цветя и конци, преспиване край аязми и оставяне на червен конец на мястото за оздравяване, обредно събличане на сватбените дрехи на младите булки и заменяне на булчинската забрадка (обикновено червена) с невестинска, напяване на китки или пръстени (често и тук присъства червен конец) и не на последно място - обредно заравяне на червено

великденско яйце в нивата за плодородие. Почти всички тези обредни действия срещаме в съвременното ни във вид на сценични възстановки, целящи запазване на традицията, а празнична китка обичайно се завързва с червен конец и днес. Няма съвременен празник, свързан символно с народната ни култура, в който да не присъства традиционната босилекова китка, обикновено с червено цвете, и задържително завързана с червено. Особеният интерес към възстановяване на старите обредни практики води след себе си повишаване на търсенето и осмислянето по нов начин на традицията.

Анализът на българските народни вярвания и обредни практики, свързани с преходния период от зима към пролет в календарно-празничната система, и тяхното сравнително типологично съпоставяне с вярванията и обредите от съвременното ни, очертават няколко конкретни извода:

- В традиционната култура периодът на преход от зимата към пролетта, по същество, има характер на преход от старата към новата стопанска година. Представата за това се проявява широко в светогледа, в календарната и семейна обредност. По своя произход и характер осмислянето на празничността е в по-голяма степен езическо, макар до нас да достига в своя адаптиран християнски вид. По същество носи идеята за вечната борба между двете противоположни сили, осмисляни от митологична гледна точка като сили на доброто и реда (небесното, соларното начало, космоса) и сили на злото и безпорядъка (земното, хтоничното начало, хаоса). В съвременното ни тази представа за нарушено равновесие между двете начала и тяхното временно сливане в едно цяло, като гранично време липсва и се възприема само като преход от един годишен сезон в друг, без връзка с трудовата заетост на хората.

- Част от традиционните обредни практики имат апотропейна функционална насоченост, други – очистителна, трети – медиативна – целят омилостивяването и предразполагането на свръхестествените сили, от които според народната вяра зависят плодородието, здравето и раждаемостта. Днес също би могло да се приеме, че съществува защитна функция на отделни обредни елементи и атрибути, която се свързва със запазването или възстановяването на здравето и плодородието, или за предпазване от негативни влияния. Тази катартична функция на червения цвят в съвременния свят е по-

скоро вътрешно-психологическа, отколкото свръхестествено осмислена, но има също толкова силен апотропеен елемент. Що се отнася до червеното като медиатор, намираме тази му функция в посредничеството между реално съществуващото и осезаемо невидимото, необяснимото, но носещо остатъци от архаичен мироглед.

- В старата народна култура преходните периоди като гранично време са свързани и с преминаването от една възрастово-социална категория в друга. В съвремеността смяната на социалния статус на индивида по никакъв начин не е обвързана с природните цикли и сезони.

- И в традицията, и в новото време червеният цвят се възприема като силен и жизнен елемент. Има апотропейна функция, като служи за предпазно и отбранително средство. Неговият защитен характер го включва в множество непонятни за съвремения българин „магични“ действия. И въпреки отдалечеността на днешния човек от старата народна обредност, традиционните вярвания в свръхестественото и липсата на връзка със земята като източник на препитание, червеният цвят продължава да играе ролята на защитен елемент, натоварен с изключително могъща съпротивителна и предпазваща сила.

В заключение можем да приемем, че апотропейната натовареност на червения цвят и неговата магична сила са се превърнали в архетип, който е залегал дълбоко в народопсихологията на българина. Вярата в неговата защитна функция не намалява, но използването му с това му предназначение в ежедневието е строго индивидуализирано и няма общовалиден характер. За щастие през последните години се наблюдава желание и опит за възстановяване на различни обреди от традиционния празничен календар, които през времето на социализма бяха почти заличени. И въпреки, че тези практики носят множество модерни елементи, неминуемо внасят в съвременото ни онзи традиционен самобитен компонент, който ни доближава до корените и ни дава усещането за свързаност с миналото.

Библиография:

- Алмалех, М. 2006. *Корени*. София
- Арnaudов, М. 1943. *Български народни празници*. София.
- Бенина-Маринкова, В. 2003. *Календарни празници и обичаи на българите*. София
- Генчев, С. 1989. *Етнографски проблеми на народната духовна култура*. София
- Генчев, С. 1987. *Сватбата. Български празници и обичаи*. София.
- Геров, Н. 1977. *Речник на българския език*. София.
- Дяков, Т. 2003. *Народният календар*. София.
- Етнография на България, 1985. т.1. София
- Йорданова, Л. 2010. *От раждането до годеща. Обичаи и обреди у българите*. София
- Маринов, Д. 1994. *Народна вяра и религиозни народни обичаи*. София
- Миков, Л. 1985. *Първомартенска обредност*. София.
- Мишев, Г. 2015. *Антични следи в магическите обреди от българските земи*. София.
- Приор, Ж. 1991. *Универсалните символи*. София.
- Старева, Л. 2007. *Български магии и гадания*. София
- Старева, Л. 2005. *Български обичаи и ритуали* София
- Стойнев, А. 1994. *Българска митология. Енциклопедичен речник*. София
- Шарланова, В. 2010. *Български традиционни празници и обичаи*. София
- Gentschey, St. 1977. *Das rituelle Warmen der Toten mit Feuer*.